

החבר, החוקר, האדם

דניס שרביט*

ב-11 בנובמבר 2009, זאב הלך לעולמו. איזה עולם הוא זה שהוא הלך אליו לא נדע. איזה עולם הוא הותיר אחריו, רבים מאיתנו משתדלים לחקור ולהבין. המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת – ואולי מוטב לכנותה "חוג", כפי שמקובל באוניברסיטאות אחרות – איבדה חבר ותיק ויקר אשר נשמט מן המעגל שהוא תרם לבנייתו במשך השנים.

מותו הכה אותנו בהלם. מותו בטרם עת לא הלם אותו. איש כזה לא כך יסתלק. היה במבטו, בארשת פניו, בשיערו המאפיר, ובאופן דיבורו האיטי, משהו ששידר דווקא אריכות ימים, שפע של ימים רבים שלא זכה לחיות, בשלות של אדם המשתלט על הזמן ולא הזמן מכניע אותו.

זאב שידר צניעות, איפוק, והיה אכן, ברמ"ח אבריו, צנוע ומאופק. שחצנות ושאפתנות היו זרות לו. הוא התהלך בינינו בצעד שקול, לא כמי שתובע בכל מאודו להטביע חותם, אלא כמי שהותיר אחריו עקבות. אדם סגור היה, שחשף טפח והסתיר טפחיים. אפשר היה לחוש כי מתרוצץ בנפשו איזה כאב אצור, איזה פצע ישן. את רגשותיו, את עולמו הלא-רציונלי, ביטא בהאזנה צרופה למוסיקה קלאסית. מאחר ואוזנו וליבו שווים היו, הרי שעל-פני סימפוניות הדורשות תזמורת מלאה ואשר עוצמתן מהדהדת ומרעידה מקיר לקיר, העדיף יצירות קאמריות שנועדו להרכיב מצומצמים של נגנים, ובלבד שכל כלי ישמיע את צליליו האינדיבידואליים. היו אהובות עליו החמישיות של ברהמס לפסנתר ולקלרנית, וגם זו של שוברט, שאיני יכול להאזין לה, במיוחד לא לחלקה השני, מבלי לדמיין את רגעיו האחרונים.

זאב סוקר היה חבר. היו במחלקה אלה שהיו קרובים אליו יותר, אך לא היה אחד שלא חש אהדה אליו. ולא בכדי. על-אף שלא ניחן בתכונה גלויה של לוחם, ואולי דווקא בגלל זה, הוא נבחר לייצג את מרכזי ההוראה במשא-ומתן עם הנהלת האוניברסיטה להשגת הסכם עבודה. האישי היה חרוץ ושקדן, ואם השכיל להיאבק על זכויותיו, הרי זה משום שהמשימה שהוטלה עליו הייתה בראש ובראשונה להיאבק על זכויותיהם של עמיתיו.

זאב סוקר היה חוקר. ולחלק זה בעבודתו, לקצה הקרחון בעשייתו, מוקדש קובץ המאמרים שיוצא עתה לאור. קיבצנו בו עשרה פריטים, בעברית ובאנגלית, שאותם ראינו לנכון לכנס לזכרו. כולם התפרסמו בכתבי עת ובבימות אקדמיות בארץ ובעולם. שבעה מתוכם כתב זאב בשיתוף פעולה עם עמיתים מן המחלקה, בראש ובראשונה עם ד"ר יעל אנוך אשר ראתה בו חבר ורע, כמעט בן משפחה.

עיון ברשימת המחקרים חושף את מגוון תחומי התעניינותו: ילדים, השכלה גבוהה, קבוצות מוחלשות בחברה, טכנולוגיות למידה, חינוך לשלום, והקיבוץ. עם כל זה שזאב הקפיד להישען על גישה מדעית וחתר לאובייקטיביות שתנטרל את הטיותו המוכרות, לא היה בה כדי להסתיר ולטשטש את עקבות האדם שזאב היה מחוץ למחקר: אישיותו, פנימיותו המודחקת בוקעת וצצה מעת לעת – פעם בפסקת הפתיחה ופעם בפרק המסקנות, בציטוט אקראי או באמירת אגב או אף בתיאור המתודולוגיה המחקרית שהיא, יש להודות, המקום האחרון שבו ניתן היה

* ד"ר דניס שרביט, ראש המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת באוניברסיטה הפתוחה. הדברים נכתבו בספטמבר 2010.

לצפות שהוא יבטא את דרכו. קראו את הוראותיו, אותן מילא באדיקות, לחקר ילדים בעת משחק: "לא הדרכת אותם ולא הערתי להם, לא הוריתי להם מה ואיך לעשות, ונמנעתי במידת האפשר מלהיות אקטיבי או סמכותי במגעי איתם". מה שהוגדר במילותיו שלו כשיטה הראויה והנחוצה לחקר האמת בחברת ילדים שימש אותו גם בחברת תלמידיו הרבים ועמיתיו שהשכילו ללמוד ממנו. באחד מן המאמרים על החינוך שהתפרסם בשעתו בקובץ "באור התכלת העזה", עמוס עוז הביע רגיעה מן השפה האלימה שבה מתואר המורה כמי שעליו לנעוץ, להחדיר ולהנחיל את הידע שבבעלותו. "לא זו הדרך" קרא עוז, וכך גם לא נהג זאב.

מגישת התצפית המשתתפת ששימשה אותו בתחילת דרכו במחקר, זאב למד עוד עיקרון שהיה נר לרגליו – "הרגישות להקשר החברתי שבו פועלים הנחקרים". גם כשזנח אותה לטובת שיטות אחרות בעלות אופי כמותני, הוא המשיך לדבוק ברגישות זו שבאמצעותה הפנים את הצו הקטגורי המוטל על איש אקדמיה: מדע ללא מצפון אינו אלא חורבן הנפש!

במאמרו על ההשלכות החברתיות של השימוש באינטרנט בהשכלה הגבוהה, הוא תבע להפנות תשומת-לב מיוחדת לסטודנטים השייכים לקטגוריות חברתיות שהגישה לאינטרנט חסומה להן. הדברים נכתבו בלי לעלות על בריקדות של מלים מתלהמות.

זאב סוקר קשר את גורלו עם האוניברסיטה הפתוחה אליה הצטרף בשנת 1986 כמנחה. האוניברסיטה הפתוחה הייתה עבורו יותר ממקום עבודה כדי לפרנס את עצמו ואת בני משפחתו. הוא הזדהה עם שליחותה החברתית לקרב רחוקים אל ההשכלה הגבוהה. יתרה מזו, הוא הפך את האוניברסיטה הפתוחה לנושא למחקר. אוכלוסיית הסטודנטים של האוניברסיטה הפתוחה, המגוונת כל-כך מבחינה מעמדית, דתית, אתנית, תרבותית, לשונית וגיאוגרפית, הייתה עבורו מיקרוקוסמוס של החברה כולה. מתוך הערכה לכלליה הפתוחים של האוניברסיטה הפתוחה הוא ביקש לבחון את תרומתה בפועל. הבעיה המחקרית והאזרחית כאחד שהעסיקה אותו, שהטרידה את מנוחתו, הייתה האם שיטות הוראה בכלל, וטכנולוגיות למידה בפרט, תורמות להכללה של קטגוריות חברתיות מופלות לרעה ממילא או שמא להדרתן. האם האינטרנט מסיר מחסום בנגישות לידע, כפי שניבאו תומכיו, או שמא מעמיד מכשול נוסף בניגוד לציפיות? האם השיטה, על סך מרכיביה או בכללותה, סוגרת פערים חברתיים? זאת הייתה עבורו השאלה האולטימטיבית שבאמצעותה בחן ועל פיה פסק לגבי משמעות של הכנסת המצאה חדשה וטכנולוגיה חדישה באוניברסיטה ובכלל. רגישותו החברתית הביאה אותו להתעניין במה שמכונה בסוציולוגיה של החינוך "ההזדמנות השנייה" שנוטלים מבוגרים הניגשים ללמוד באוניברסיטה בגיל מאוחר מן הרגיל. ניכר שזאב ראה בלימודים אלה מעין פיצוי שלעולם אינו מאוחר מדי על מה שנחסך מאדם בראשית דרכו. מה שהיה בגדר החמצה נהפך להשלמה ותיקון, וזאב ראה בכך נחמה למבוגרים, כ"הזדמנות שנייה" או כביטוי של "לימוד לכל ימי חייהם". גם אם ניתן לחוש את הסתייגותו מקטגוריה שלישית של סטודנטים, אלה הלומדים כדי לזכות בתעודה וליהנות מעליית השכר והפנסיה שלצידה, ולא מתוך אהבת ההשכלה לשמה, הוא לא זלזל במניע החומרי שעשוי לרומם את השכבה הזאת מעל לעוני המאיים עליה.

זאב לא החשיב עצמו כמהפכן וכלוחם. המאה העשרים לימדה אותו שלעתים אסונות התחוללו בשם אוטופיות שהיו נפלאות על הנייר והפכו לדיסטופיות במעבר מן העט לביצוע בפועל. לעתים קרובות מדי, מהפכות חפרו קברי אחים בעודן מצהירות על אחוות אחים. בין אם הדבר היה צפוי או לאו, בין אם היה הדבר סטייה, תאונה או דטרמיניזם בלתי-נמנע, ניתן להבין על רקע זה מדוע זאב התעניין במיוחד בקיבוץ וחקר אותו לעומקו. הקיבוץ כמוסד חברתי ריתק אותו בגדולתו, ואף בשקיעתו שבה הביט בצער. למרות שגם בימי זוהרו והדרו לעולם לא ראה בו מפעל מופאר כפי שתיארו אבותיו, זאב סבר שהקיבוץ אינו ראוי לניכור, ולו רק משום שהגשמת הרעיון הקיבוצי לא המיתה המונים כיתר המהפכות שאריכות ימיהם לא היתה גדולה בהרבה מזו של הקיבוץ. לדידו, לצד הישגיו הרבים של המפעל הקיבוצי בתחום החינוך, העבודה, התרבות, הקליטה וערכי השיתוף, היתה כרוכה הגשמת הקיבוץ בנישול ובהדרה, בעוול ובדיכוי של רצונות ומאווים אישיים של יחידים. עם זאת, זאב לא דן אותו ברותחין, ודאי לא בשעה שהמפעל התפורר לנגד עיניו, כאשר ה"אי" שבו הקפיטליזם היה פעם מחוץ לתחום נשטף מאז על-ידי המים הקפואים של הרווח האגואיסטי.

הרתיעה המובנית העומדת ביסוד הסוציולוגיה מהכתרת כתרים לאיש או למפעל כלשהו והנטייה האינסטינקטיבית להסיר את הקסם מן הדברים הנראים מופלאים והרמוניים מבחוץ לא הביאו אותו לכלכל בין ביקורת וסרקזם, בין ביקורת לבין שלילה לשמה.

לעתים ביטא שביעות רצון בעת שממצאים תאמו את השקפת־עולמו, כמו במחקר על המפות הבנליות, שבו גילה יחד עם עמיתותיו למחקר, ד"ר נטע האילן ורונית גרוסמן, שמחלוקות אידיאולוגיות החוצות את החברה נעלמו כלא היו כאשר התבקשו סטודנטים לצייר את מפת ישראל האידיאלית. גם במדינת ישראל שבה הוויכוח הלאומי בנוגע לגבולות הריבונות הפוליטית הישראלית חם ובווער ולוהט, בין יהודים וערבים ובין היהודים לבין עצמם, מצאו זאב ועמיתותיו שללאומיות הבנלית כוח משלה. לעומת זאת, הוא לא הסתיר את אכזבתו כשעמד על כך יחד עם שותפיו למחקר, ד"ר גל לוי והללי פנסון, שעוצמתו של השיח הצבאי והלאומי עדיין שולטת גם בעת שמתרחשים שינויים פוליטיים כבירים. היה בכוחם של הסכמי השלום עם מצרים להסיג את הגבול אחורה, לא היה בהם די כדי לסדוק את השיח המיליטריסטי, את הדימוי העצמי של אומה ומדינה שוחרות שלום, ויותר מכך, לנפץ את הדימוי השלילי של האויב לאחר שנהפך לבעל־ברית. יש כאלה שהיו רואים במסקנה זו תוצאה צפויה למדי, לא כן זאב.

סוקר לא היה איש של מסקנות חותכות ונחרצות. הוא היה ער לכפל הפנים, לסתירות ולמתחים, ל"כאן ולכאן" שבדברים, תנאי הכרחי למחשבה לא דוגמטית. זאב הסתייג מדרכי השיווק של מכללות ואוניברסיטאות המטשטשות את היסוד ההומניסטי והביקורתי לחקר האמת הטמון בהשכלה הגבוהה לטובת עליונות המניע התועלתני התואם את רוח הזמן. דאגתו להביט בתופעות אותן חקר מנקודת מבט מורכבת התבטאה בכך שהוא גם נתן את דעתו על היבטים חיוביים בכל הנוגע להרחבת ההשתתפות בהשכלה הגבוהה, ויחד עם זאת, ראה את ההתפתחות המסתמנת שבה פועלות בשדה ההשכלה הגבוהה שתי מערכות מקבילות דיפרנציאליות היוצרות שוב אי־שוויון.

האם גישתו המתונה נבעה מהתרשמותו שהמבנים החברתיים חזקים מבני אדם ומרצונותיהם, ושעל כן, מוטב לדגול בתיקונים במערכת במקום שינוי של המערכת? האם כאן טמונה הסיבה לקושי ובסופו של דבר לא־הצלחתו להוציא מן הכוח אל הפועל מחקר שהיה אמור להיות דוקטורט פורץ וחדשני? בעקבות עבודה בשטח, זאב החליט לעסוק ב"זרים בתוכנו": הוא לא קרא להם בשם הקיבוצי "האוטיסטים", כי אם בלשון יחיד – "האדם האוטיסטי", יחיד שאחרותו איננה גורעת כלל מאנושיותו, יחיד שקיומו הפרטי קודם להיותו חלק מקבוצה מתויגת. במחקר הזה שלא תם ולא נשלם, זאב סוקר ביקש לעמוד על טיבו ומשמעותו של החינוך המיוחד שהלך והסתעף עם השנים ושנחיצותו הוכרה על־ידי הרשויות. אולם, השערותיו של זאב סוקר הייתה כי העניין כולו הינו אסטרטגיה מתוחכמת של פיקוח חברתי הדוק ונוקשה באצטלא של סיוע לזולת.

גם במחקריו הכמותניים, מאלה הסופרים ראשים ומציגים נתונים סטטיסטיים, מספרים ואחוזים, לא נעלם ההיבט האנושי הפרטיקולרי. היבט זה לא מקופל היה רק בנושא הנחקר אלא גם בהתגנבות אל תוך המחקר של פרט בלתי־צפוי אשר שבה את ליבו. כך ציטט אמירה של סטודנטית שדיברה בזכות השימוש בשיטת ההוראה מרחוק באמצעות האינטרנט: "קל יותר להיות עצמך כאשר אתה לא נראה". אני סבור כי זאב לבטח הודה עם התחושה הזו שיש למרחב הפרטי יתרון על־פני זה הציבורי. בדיעבד, אי־אפשר שלא לשוות למשפט זה משמעות אחרת הקשורה להסתלקותו: לך, זאב, קל יותר אולי כשאתה לא נראה, אך לבני משפחתך ולחברך, אתה חסר.

לסיום, אשוב למחקרו פורץ הדרך על משחק ולמידה. זאב עמד על כך שכאשר מזכירים לילד דברים ששכת, "לא טורחים המבוגרים ללמד את הילד את השיטה באמצעותה יוכל גם לזכור".

קובץ מאמריך, המתפרסם בתום שנה למותך, הוא גל־עד של מלים באמצעותו נזכור אותך, זאב, כחבר וחוקר.

פרידה מְזָה

יעל אנוך*

"הייתה לי הזכות הגדולה להכיר את זאב סוקר או זָהָה, כפי שקראו לו כל חבריו, ולעבוד במחיצתו במשך למעלה מעשרים שנה. אני הייתי רגילה לדבר עם זָהָה, ומעולם לא חשבתי שאני אדבר על זָהָה במעמד כזה. אנחנו לא אנשי מדעי הטבע, ובכל זאת אנחנו מקבלים שלטבע יש חוקיות מסוימת: אנחנו נולדים, חיים פרק זמן ארוך יותר או פחות, ובסוף הכול נגמר, ואנחנו נפטרים. אבל אנחנו מצפים שהעניינים יתנהלו בסדר מסוים ומוכר: שהזקנים ימותו לפני הצעירים, שבנים יספידו את הוריהם ולא להפך. והנה אני עומדת פה היום לומר דברי פרידה לזָהָה. זָהָה שתמיד ראיתי בו איש צעיר ונמרץ, פעיל ועסוק. זה פשוט לא הגיוני, זה לא הוגן או כמו שאמרה לי חברה משותפת שלנו... זה פשוט לא מקובל עלי. זָהָה, אתה היית עמית יקר שלי במחלקה, היית חבר טוב, ואני מעזה לומר שהיית כמעט בן משפחה אהוב. אני מרגישה ריקנות מסוימת על כך שאני לא נמנית עם אלה שאמורים להתאבל עליך לפי המסורת היהודית ולשבת שבעה. אבל אני מתאבלת בכל זאת ובטוחה שאתאבל עוד הרבה מעבר לשבעת הימים הקבועים במסורת.

כשהתחלתי לכתוב את דברי הפרידה האלה, ולא היה לי קל להתחיל אותם, חשבתי לרגע עם מי אוכל להתייעץ בעניין הכתיבה, כפי שעשיתי לא פעם בזמן כתיבת חומרים לאו"פ או מאמרים בסוציולוגיה. השם הראשון שצץ במוחי היה כמובן שלך, זָהָה... אתה שכל כך אהבתי לעבוד אתך ולדבר אתך... עד שתפשתי את עצמי והבנתי שכל זה נגמר. שכבר לא אוכל להיעזר בך, שכבר לא יהיו בינינו שיחות ארוכות בשעות אחר הצהריים המאוחרות, שיחות שבהן סיפרת לי על המחקרים המרתקים האחרונים שקראת ועל מחקרים שאתה עוסק בהם כרגע ועל אלה שאתה מתכנן לעתיד. גם לא יהיו יותר עבודות משותפות ולא נסיעות מרתקות, שהתחילו בכנסים בחו"ל והמשיכו בטילים בארצות שונות וכיבשות רחוקות. לא נוכל יותר לשוטט בחנויות ספרים בלונדון, בשווקים בסין ובאתרי תירות ביוון. לא אוכל ליהנות יותר מחוש ההומור העדין שלך ומתפישת האדם המהירה שלך.

כל זה נגמר, כי אתה עוזבת אותנו באופן כה פתאומי.

קבענו להיפגש אתמול בבוקר אצלי בבית כדי להכין תקציר להרצאה שרצינו להגיש לכינוס של האגודה הסוציולוגית העולמית, שייערך בשוודיה בקיץ 2010. התחלנו לאסוף חומר למאמר בעזרתם של חברים מן המחלקה להערכה של האו"פ, ואתמול קבלתי מכתב במייל מרלי, מנהלת המחלקה, שבו היא כותבת כמה מהר הספיקה לעמוד על הידע הרב שלך ועל הנכונות שלך להתחלק בו עם אנשים אחרים. כעת המאמר, אם בכלל ייכתב, יהיה לזכרך.

היית ידען, משכיל ורחב אופקים ועם זאת איש צנוע. לא הייתה בך שמץ של שחצנות, לא רוע ולא התנשאות, ולכן כולנו אהבנו אותך. העמיתים במחלקה, הסטודנטים שעבורם היית מורה מעניין ומרתק ואנשי מרכזי הלימוד

* ד"ר יעל אנוך, המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת באוניברסיטה הפתוחה. הסוציולוגית הבכירה והאחראית האקדמית על הקורסים שריכזו זאב סוקר באו"פ. הדברים מובאים כאן הם דברי ההספד שנאמרו בהלוויה בתאריך 12.11.2009. דברי ההספד פורסמו לראשונה בקצרים או"פטימיים, גיליון 10, ינואר 2010.

שהכירו אותך. לאחרונה, כשהפכת פעיל בצוות המשא ומתן בין סגל ההוראה והנהלת האוניברסיטה, ראו כך גורם שנתן תמיכה וגיבוי לעמיתים שלך מבלי להחריף את הקונפליקט עם ההנהלה.

אפילו הסטודנטים שנאלצו להופיע בפניך בתקופה שהיית חבר בוועדת המשמעת, קלטו אותך כשופט שקול ורחמן שמבין שסטודנט יכול לבצע מעידה חד-פעמית בלי להפוך לפושע. העונשים שהטלת עליהם היו תמיד הגונים ובכיוון המינימליסטי.

היית גם בן משפחה אהוב ואוהב ובעיקר אבא אוהב ומשקיע. קבעת פגישות במועדים שיאפשרו לך להסיע את הבנים לאוניברסיטה, ותמיד סיפרת לי בגאווה על הישגיהם של ילדיך.

ולילדים: אני משתתפת מעומק לבי בצערכם ומאחלת לכם שהכאב החריף שאתם מרגישים היום, יהפוך עם הזמן לכאב עמום יותר ובסופו של דבר לזיכרון של אדם נפלא שזכיתם לגדול אתו.

בשמי ובשם עמיתך במחלקה אני נפרדת ממך, נָפָה. אתה הצבת לעצמך רף גבוה בידע, במקוריות מחשבתית ובעיקר באנושיות, בנדיבות ובנכונות לעזור. אנחנו גשתדל להמשיך את דרכך ולמלא את הצוואה שהשארת לנו. נזכור אותך."

זאב סוקר (זָבָה) – שלושים למותו

זאב שביט*

זאב סוקר נפטר באופן פתאומי ביום שלישי ה-10 לנובמבר, כשהוא יושב אל שולחנו שבאוניברסיטה הפתוחה. אילו היו הסוציולוגים אנשים האמונים על כתיבה דרמטית אפשר היה לומר, כי זָבָה מת על משמרתו, כשהוא מתכונן לשיעור בתיאוריה סוציולוגית, שעמד לשדר בערב לתלמידיו בליווין. ואולם, בעבור כל מי שהכירו לא היה כאן עניין דרמטי. זָבָה היה מאוהב בסוציולוגיה והקדיש למקצועו את מירב מרצו וכישוריו האינטלקטואליים. לא אחת העדיף את עבודתו על-פני ארוחת צהריים משותפת ומשום כך זכה בפינו – חבריו – לכינוי "חמקן".

במשך עשרים ומשהו השנים שהכרתיו היה זָבָה שקוע רובו ככולו בהוראה, במחקר ובכתיבה, בעיקר בסוגיות שונות מתחום הסוציולוגיה של החינוך. הוא צבר ידע וייצר אותו, ובעיקר חלק אותו עם אחרים בנדיבות וללא כל אינטרס זר. זָבָה היה למדן וידען, התעניין והתמצא בתחומים רבים, והפיק הנאה מרובה משיחות עיוניות שבהן היה "עוקר הרים וטוחנם זה בזה" – מנתח ומקרב סוגיות מעולמות ידע סוציולוגיים שונים. בקיאותו בתיאוריות סוציולוגיות הייתה מרשימה. עבורנו, חבריו למקצוע, כמו גם בעבור תלמידיו, הוא שימש כתובת להתייעצות ולסיוע ומקור לתובנות מפרות, ותמיד נענה לכל פנייה בנכונות וברוח טובה.

חלק בלתי נפרד מזָבָה הסוציולוג היה זָבָה ההומניסט, האיש שהצטיין בקשב לכל אדם, וברגישות לכל עוול וקיפוח, תכונות אלה ניכרו בכל התנהלותו – בשיחות שניהל עמנו, חבריו לעבודה, ובמסגרת תפקידים פורמאליים שמילא, בראש ובראשונה כמורה, וכן כחבר ועדת המשמעת של האוניברסיטה הפתוחה. בעבודותיו המחקריות ניכרו אנושיותו וחוש ההסתכלות החד שבו ניתן. רגישותו לעוול ולקיפוח הובילה אותו להיות מעורב עמוקות במאבק המקצועי שמנהלים חברי הסגל הזוטר של האוניברסיטה הפתוחה. כאן באו לידי ביטוי תכונותו ושיקול דעתו, שהפכו אותו לדמות משמעותית ביותר עבור הנהגת המאבק.

היה גם זָבָה האסטיטקן, אוהב האמנויות שלא החמיץ הזדמנויות לחבב את אהבותיו על אחרים. והיה גם זָבָה האב, הגאה בשני בניו ובהישגיהם, שטיפח אותם והשתדל לכוון את סדר יומו לפי צרכיהם. הגאווה בבניו חצתה את גבולות הדיסקרטיות שבה אפף את חייו הפרטיים ופתחה בפנינו צוהר לעולמו שמעבר למקצוע.

בתכונותיו הייחודיות הוא הציב בפנינו רף גבוה להגיע אליו. חבריו וכל אלה שהכירו אותו ממשיכים לראות את דמותו מול עיניהם ומתגעגעים.

* ד"ר זאב שביט ריכז בשנות ה-80 את הקורס "דפוסים חברה לישראל" באוניברסיטה הפתוחה, אחד משני הקורסים שבהם החל זאב סוקר את עבודתו כמנחה. כיום הוא חבר סגל במכללת הגליל המערבי. הדברים פורסמו לראשונה בסוציולוגיה: מידעון האגודה הסוציולוגית הישראלית, גיליון מס' 41, דצמבר 2009.

“האדם הוא תבנית תרבות חברתו”

פנחס שטרן*

הסוציולוג הירושלמי המנוח, דן הורוביץ, כותב במשפט הפתיחה של ספרו האוטוביוגרפי “תכלת ואבק” את הדברים הבאים:

“האדם, יותר מכפי שהוא ‘תבנית נוף מולדתו’ כפי שדימה שאול טשרניחובסקי, הוא תבנית תרבות חברתו...” (דן הורוביץ, תכלת ואבק, כתר, ירושלים, 1993, עמוד 11).
 חברנו זאב סוקר (זָבָה) היה אדם סגור למדי, שלא הרבה לספר על עצמו, אפילו לא לחבריו הקרובים. לכן, כדי לספר לכם עליו, אנסה לשרטט (ברוח דבריו של הורוביץ) כמה קווים ביוגרפיים לדמותו, ולרקע החברתי שבו גדל, ודרכם לנסות להסביר מי הוא היה, ומאין צמחו תחומי העניין שלו בסוציולוגיה.

זאב סוקר (סוכובולסקי לפני העברות של שם המשפחה) נולד בשנת 1954. הוריו טובה ודוב (ברל) הגיעו מפולין לאחר מלחמת העולם השנייה. חוץ ממנו עצמו הייתה במשפחה בת אחת, מבוגרת ממנו – חוה. בילדותו, התגוררה המשפחה בתל־אביב ברחוב החשמונאים, וזָבָה למד בבית־ספר דתי. לקראת סוף בית־ספר יסודי, עברה המשפחה לגור בחולון, וזָבָה החל ללמוד בבית־ספר ממלכתי רגיל (לא־דתי). אפשר שהתעניינותו בתיאוריה הסוציולוגיה הקלאסית, שעסקה רבות בשינויים פוליטיים כתוצאה מתהליכי חילון, ובמתח בין דתיות לחילוניות, הושפעה גם מהשינוי האישי שעבר הוא עצמו, ממערכת החינוך הדתי של ילדותו, לספקנות המדעית שאפיינה את חייו הבוגרים.

אביו, שהיה סנדלר ותפר בעיסוקו, פתח בית מלאכה לנעליים ברחוב נווה־שאנן, בדרום תל־אביב, ושם עבדה גם אימו. בבית, כפי ששמעתי, הייתה אווירה צנועה וסגפנית. אביו שימש, נוסף על עבודתו, גם כגזבר בית־הכנסת השכונתית. זָבָה ביקר בילדותו בדרום תל־אביב בבית־המלאכה באזור זה של אנשים השייכים ל”מעמד העובדים”, ושוב, נראה לי, שסביבה זו של ילדותו הצמיחה את האדם הבוגר השואף לשוויון וצדק, ומתעניין תמיד בקבוצות החלשות והמוחלשות של החברה. רקע זה של ילדותו, מסביר לנו אולי (בנוסף לגורמים אחרים) גם את הצטרפותו להתארגנות של עובדי האו”פ, ופעילותו האינטנסיבית בהתארגנות זו.

בשנים 1972–1975 שירת זָבָה שירות סדיר בצה”ל. הוא יצא לגרעין נח”ל, ושימש כנהג טנק בגדוד של טנקי־שלל רוסיים. אפשר למתוח קו ישיר, בין שירותו בנח”ל, לבין התעניינותו בשנים מאוחרות יותר בקיבוץ ובתרבותו. התעניינות שהביאה לכך שהוא התמנה (כעשור שנים מאוחר יותר) למרכז הוראה בקורס “החברה הקיבוצית”, קורס שבו גם כתב וערך חלק מחומר הלימוד (ובמיוחד, ברצוני להזכיר כאן, את היחידה המקורית שדנה ב”תרבות הקיבוץ”, שאותה כתב בעצמו).

* פנחס שטרן, חבר סגל ההוראה במחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת באוניברסיטה הפתוחה. הקורס “מבוא לסוציולוגיה”, שאותו הוא מרכז, היה אחד משני הקורסים שבהם החל זאב סוקר את עבודתו כמנחה באו”פ. הדברים המובאים כאן נאמרו במסגרת יום עיון “מבט סוציולוגי על חינוך ואי־שוויון”, שנערך לזכרו של זאב סוקר באוניברסיטה הפתוחה בתאריך 21.3.2010.

עם שחרורו מהצבא, החל זָבֵה בלימודי תואר ראשון בסוציולוגיה באוניברסיטת ת"א. במקביל ללימודיו, עבד כדייל בחברת "אל-על". הטיסות לחו"ל, וההיפתחות לתרבויות אחרות, שימשו אותו בהמשך לפתח תוכנות סוציולוגיות לגבי נושאים כמו "זרות" ו"אחרות". הנסיעות לחו"ל גם גרמו לו לרצות להמשיך ולנסוע, והוא מימש רצון זה בשלבים יותר מאוחרים בעבודתו באו"פ, כאשר החל עם ד"ר יעל אנוך לנסוע ולהציג בכנסים של הוראה מרחוק בחו"ל את פירות מחקריהם המשותפים.

בשנת 1981 התחתן זָבֵה עם אורלי. לאורלי כבר הייתה בת, גל, מנישואים קודמים. כפי שסיפרה לי אורלי, זָבֵה נכנס לתפקיד האב ברצון ובהשלמה, וגידל את גל כבתו לכל דבר. ההתבוננות בגל ובחברותיה, כשהן משחקות, שימשה בסיס לתצפיות האנתרופולוגיות לעבודת המאסטר שלו באוניברסיטת ת"א. עבודת ה-מ.א. זכתה לשבחים רבים, לפרס הצטיינות, ופורסמה גם כמאמר בכתב העת "מגמות", תחת הכותרת: "משחק ולמידה" מה רוצים ילדים ללמוד באמצעות משחק?".

בשנת 1982 נולד בנו טל, ובשנת 1988 נולד בנו רן. זָבֵה, שהיה אדם צנוע מאוד, ומעולם לא התפאר במעשיו ובכישוריו, היה אב גאה מאין כמוהו. אם הייתם שואלים אותו על ילדיו, הייתם יכולים לסדוק במעט את מעטה הפרטיות, שאפף את שאר התנהלותו. ההתעניינות של ילדיו (בעיקר טל) במוסיקולוגיה, השפיעה על זָבֵה, ובשנים האחרונות אפשר היה לשמוע אותו לא פעם מרצה בהתלהבות בפני שומעים מזדמנים על סוגיות שונות במוסיקה הקלאסית.

בשנת 1986, עקב פעילותו במבצע התרמה לילדים אוטיסטים שארגנה עמותת אלו"ט, התמקדה תשומת לבו באוטיזם, והוא החל גם לעבוד כמדריך בבית-ספר "יחדיו" לילדים אוטיסטים. זמן קצר לאחר מכן, החלה העמותה בהקמת כפר בשם "עופרים" לאוטיסטים בוגרים. זָבֵה נכח בתהליכי האבחון, ההערכה, הקטלוג והתיוג של נערים אוטיסטים לקראת כניסתם לכפר, והתהליכים הללו קוממו אותו מבחינה מעשית ותאורטית, כי לדעתו לא ניתן בהם משקל להגדרות הסובייקטיביות של האוטיסטים את עצמם.

זָבֵה הכריז על כוונתו לכתוב דוקטוראט על האוטיסטים מנקודת מבט סוציולוגית-אינטראקציוניסטית. הוא אסף חומר רב, ראיין אנשים, וגם כתב טיוטות שונות, אך לצערנו, לא הצליח להביא את הפרויקט לידי גמר.

בשנת 1986 החל זָבֵה לעבוד באו"פ. תחילה כמנחה בשני קורסים: "דפוסים לישראל" ו"מבוא לסוציולוגיה", ואחר כך כמרכז הוראה בקורס "החברה הקיבוצית" (שכבר הזכרתי), ובקורסים: "סוציאליזציה", "תיאוריות סוציולוגיות קלאסיות" ו"תיאוריות סוציולוגיות בנות-זמננו".

בעבודתו באו"פ השקיע זָבֵה את המיטב שבו: בקיאותו העצומה בתיאוריות סוציולוגיות הביאה לכך, שפעמים רבות ראיתי אנשים בכירים ממנו בתאריהם האקדמיים עומדים לפניו כתלמידים, ושותים את הסבריו בצמא.

הוא היה עמית לעבודה במלוא מובן המילה. לא הייתה אצלו הבחנה בין חברות לבין חברות לעבודה: אני אדגים זאת בזיכרון אחד שחזק אצלי בנושא זה: בזמן מלחמת המפרץ הראשונה עמית משותף מהמחלקה, ד"ר זאב שביט, גר בתל-אביב באזור שהיה בסכנה להיפגע מטילים. זָבֵה בנדיבות אופיינית הזמין את זאביק שביט ואשתו להתגורר איתו ועם אורלי בביתם, שנתפס כנתון לסכנה פחותה של היפגעות.

זָבֵה היה מורה בחד, בעל סבלנות אינסופית לתלמידים, ובוודאי שהיה שייך ל"בית הלל". לשיטתו, כל סטודנט שניגש לבחינת הגמר – אם בכלל כתב משהו כתשובה – היה זכאי לציון "עובר" (ובסוגריים – אני חייב לציין שעל שיטתו המקלה הייתי חלוק עליו). אין ספק, כי הסטודנטים אהבו אותו מאוד.

באתר המחלקה, נפתח לאחר מותו מדור שבו יכלו הסטודנטים להביע את רחשי ליבם לגביו, והמיילים שהתקבלו שם מעידים כי אכן הסטודנטים הרגישו כי זכו לפגוש אדם מיוחד ומורה בעל שיעור קומה.

ברוח תרבות הקיבוץ, שבה עסק זָפָה, חיפשתי מה יש בספר "אלה אזכרה: שירי אבלות וזיכרון" (אריה בן-גוריון ובנימין יוגב [עורכים]), הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2000), שהוא אסופה שהוציאו שני חברי קיבוץ, ובה מכונסים שירי אבל לאזכרות ולאירועים מסוג זה שאנו עורכים היום. אולי אין זה מקורי במיוחד, אך השיר שמצאתי, מבין השירים הרבים בקובץ, הוא השיר "אחרי מותי" של חיים נחמן ביאליק. אני רוצה להקריא רק את הבית הראשון של השיר, שמעביר מבהינתי את הפתאומיות שבה נפטר חברי זָפָה, ואת הריק שהשאיר מותו במחלקתנו:

אַחֲרֵי מוֹתִי סִפְדוּ כָּכָה לִּי:
"הָיָה אִישׁ – וְרָאוּ: אֵינְנוּ עוֹד;
קִדְּם זְמַנּוֹ מֵת הָאִישׁ הַזֶּה,
וְשִׁירַת חַיּוֹ בְּאִמְצַע נִפְסָקָה;
וְצֵר! עוֹד מְזַמְּרֵר אֶתְּךָ הָיָה לוֹ –
וְהִנֵּה אֶבֶד תְּמַזְמֹר לְעַד,
אֶבֶד לְעַד! [...]"